

El topònim com a 'paraula viva'. Una reivindicació, des de l'onomàstica, de Joan Maragall

Joan Tort i Donada

DOI: 10.2436/15.8040.01.299

Resum

Figura prominent de les lletres catalanes, Joan Maragall i Gorina (1860-1911) és, més enllà dels tòpics i els llocs comuns habituals, un autor plenament reivindicable des de la perspectiva actual. Un autor reconegut, sobretot, com a poeta, però que en el conjunt de la seva obra (que, a banda de la poesia abraça l'assaig, la prosa periodística, la traducció i el teatre, a més del gènere epistolar) mostra les característiques distintives de l'escriptor 'complet', capaç de moure's amb comoditat dins de qualsevol gènere i sota un registre lingüístic força ampli (a més d'escriure en català i en castellà, el domini que tingué de l'anglès i l'alemany li va permetre excel·lir en el terreny de la traducció). A més a més, les darreres dècades, des de la filosofia, diversos autors han fet notar la potència, l'envergadura i la complexitat del seu pensament, que es projecta de fet en tota la seva obra literària i que, com assenyala Trias, representa probablement la faceta menys coneguda avui dia de l'escriptor.

En aquesta comunicació ens proposem aprofundir en un aspecte que ja hem tractat amb anterioritat, que és l'interès que té l'obra de Maragall des del punt de vista de la geografia, i, especialment, des de l'òptica del paisatge. D'una manera més concreta, ens centrarem en el valor que en determinades peces de la seva producció literària (especialment, als poemes) adquireixen els noms propis geogràfics, o topònims, utilitzats per l'autor d'una forma molt precisa i selectiva. D'altra banda, hem de tenir en compte que el component geogràfic o paisatgístic té una alta rellevància en el conjunt de l'obra de Maragall, i que aquest component és lògicament indissociable, en moltes ocasions, de l'ús de la toponímia. Per tot plegat, no ens ha d'estranyar que en l'obra de l'autor que ens ocupa els topònims acabin tenint, més enllà del seu paper referencial, un valor fonamental com a "fites de significació" -d'una rellevància qualitativa molt gran, doncs, dins el seu particular procés de creació literària.

1. Introducció

En aquesta comunicació ens proposem abordar l'obra de Joan Maragall des del punt de vista de la geografia, i, concretament, des de l'òptica de l'onomàstica. D'una manera particular, ens proposem fer una *prospecció* sobre el valor que en determinades peces de la seva producció literària tenen els noms propis geogràfics, o topònims, utilitzats per l'autor d'una forma molt precisa i selectiva.

Partim, als efectes del nostre estudi, de la constatació que el component geogràfic o paisatgístic té una alta rellevància en el conjunt de l'obra de Maragall; un component que és indissociable, en moltes ocasions, de l'ús de la toponímia. Per aquest motiu no ens ha d'estranyar que en Maragall els topònims acabin tenint, més enllà del seu paper referencial, un valor fonamental com a "fites de significació" -d'una rellevància qualitativa molt gran, doncs, dins el seu particular procés de creació literària.

En darrera instància, el nostre objectiu és posar en evidència que el grau de rigor i d'exigència lingüístics presents en tota l'obra de Joan Maragall es fa extensible, també, als topònims que utilitza. I aquest plantejament és portat a terme de tal manera que l'autor aconsegueix que el seu ús, sobretot en poesia, assoleixi cotes màximes d'expressivitat.

2. Apunts sobre la dimensió geogràfica de Joan Maragall

2.1. Consideracions prèvies

En diferents ocasions, als darrers anys, hem subratllat l'interès d'una aproximació a l'univers literari de Joan Maragall des de la perspectiva de la geografia (Tort 2009 i 2010). En síntesi,

hem fonamentat el nostre punt de vista en la constatació que la *vivència del món* (o sigui, d'allò que els geògrafs anomenem "espai geogràfic", entès en un sentit obert i plural) és un dels vectors essencials de la literatura de Maragall: tant en poesia com en prosa. D'alguna manera, aquesta idea la sintetitzàvem en el paràgraf que transcrivim a continuació:

"Una bona part de l'obra de Maragall, en prosa i en vers, té un interès geogràfic directe: tant pel fet de referir-se al món concret en què l'autor va viure –llocs, ambients, ciutats, entorns– com per les vivències i sensacions que aquest món li va suscitar, i va plasmar literàriament. Des d'aquesta perspectiva, el llegat del nostre autor es pot arribar a interpretar com una intensa reflexió que parteix del concret però que s'eleva progressivament cap a un pla existencial, en una projecció en què els referents d'espai i de temps van perdent relleu a mesura que la seva escriptura es va convertint en l'expressió d'un sentiment." (Tort, 2010: 109)

Des d'una perspectiva de proximitat al personatge, uns apunts que l'escriptor Joaquim Ruyra traça sobre Maragall en un retrat literari, com també unes reflexions complementàries de Josep Pijoan, persona que el va tractar de prop, ens proporcionen uns elements de judici significatius sobre el tarannà intel·lectual i humà del nostre autor:

"Les característiques del talent d'en Maragall eren un gran poder d'intuïció i una repugnància decidida per l'anàlisi. (...) Quasi mai no argumentava: exposava simplement la seva idea; mes sabia fer-ho dins una gamma tal de bon sentit, d'honradesa i caritat, i amb paraules tan frondoses de pensament, que s'apoderava tot seguit dels cors i les intel·ligències. Resultava un excel·lent director de l'opinió pública, un periodista excepcional, digne de la major confiança. Ni cap apassionament l'ofuscava mai, ni cap interès partidista el desviava del camí recte, ni les estridències dels qui el voltaven pogueren mai portar-lo a la més mínima destemprança. El seu criteri, sempre orientat vers un ideal de noblesa i de justícia, era impertorbable..." (Ruyra, citat a Pla, 1981: 14-15)

Al seu torn, Pijoan insisteix en la imbricació, a propòsit de Maragall, entre *vida* i *obra*; o dit d'una altra manera, entre "pensament" i "paraula":

"No hi ha en l'obra de Maragall –ni tan sols en la poesia– cap paraula que no hagi estat pensada i meditada, profundament reflexionada, i és per aquesta raó que gairebé tot el que ha escrit, fins i tot els articles més aberrants al clixé que de Maragall la gent s'ha format, contenen coses aprofitables i han quedat. (...) Tot, en la vida de Maragall, prové de la reflexió, i aquest és el fet que el separà precisament de la vida intel·lectual del seu temps en el nostre país, en què –llevat dels poetes mallorquins i d'alguns, pocs, erudits– tot fou improvisació, màniga ampla i tirar al dret." (Pijoan, citat a Pla, 1981: 18-19)

2.2. Maragall, excursionista

Nascut a mitjan segle XIX en el si d'una família burgesa, característicament barcelonina i catalana, i a l'època que veurà l'eclosió de l'excursionisme, tot porta a pensar que Maragall hauria de tenir uns lligams profunds amb aquest moviment. Tanmateix, a la pràctica Maragall només pot ser qualificat com un *excursionista sui generis*. Tal com apunta Josep Pijoan, una constitució física feble unida a una salut delicada van motivar que Maragall tingués unes limitacions considerables per a la pràctica activa de l'excursionisme. Però això no impedeix que, en essència, la personalitat íntima de Maragall fos la pròpia i genuïna d'un excursionista d'aquells anys. Dos fragments seus creiem que són prou eloqüents, respecte d'aquesta qüestió:

“Aquest plaer tan intens que s’experimenta en recórrer terres noves per a nosaltres, ¿no és una manifestació i al mateix temps una protesta de la naturalesa, que s’oposa al reduïment del mode de viure, en general, a la societat? Perquè no fou precisament la il·lusió de veure poblacions, costums, edificis, monuments, allò que m’afalagava, sinó alguna cosa més íntima, més fonda, més pura; això és, el separar-me de la rutina que em rodejava, el veure canviar l’aspecte del paisatge, la satisfacció, en fi, de certa necessitat de renovar al voltant del *jo*, tot lo que considerava *no jo*.” (Maragall, 1981, I: 852-853)

“*Excursió* per a nosaltres, habitants de la ciutat, vol dir principalment sortir fora, al camp, als pobles, a les muntanyes solitàries, a allò que anomenem naturalesa en oposició a la ciutat construïda i habitada, i l’intens baf espiritual que se’n desprèn. I no perquè tot això no sigui també naturalesa, sinó, senzillament, perquè ens sembla que allò està més a prop de l’origen, amb tota la majestuosa inconsciència dels començaments. Una excursió, doncs, per a nosaltres, és una cosa exquisida i excitant. (...) És un bany d’aigua fresca que prenem de tant en tant amb gran delit, però amb un calfred.”¹ (Maragall, 1981, I: 856)

Probablement la qüestió clau, present en els dos paràgrafs transcrits, la tenim en l’actitud de l’autor davant la naturalesa. No es tracta d’una simple presa de posició intel·lectual; no és, tampoc, la visió de la naturalesa com a espectacle o, encara menys, com l’“escenari” de les grans gestes de conquesta de la muntanya que estant tenint lloc, justament, a la seva època. Parlem d’una actitud de reverència i de respecte profunds: admirativa, meravellada, impregnada de sensibilitat i amb un rerefons filosòfic de ressons panteistes.² I que té en el concepte de paisatge, tot al llarg de la seva obra, una de les seves manifestacions més clares. Tindrem ocasió de referir-nos-hi, tot seguit.

2.3. Cap a la descoberta del paisatge

En la seva biografia sobre el personatge, titulada *Joan Maragall. Un assaig*, Josep Pla inclou un capítol amb l’enunciat “El poeta del paisatge” (Pla, 1981: 118-129). La seva lectura en detall ens proporciona elements de judici d’un gran interès per conèixer la particular transcendència que el paisatge té en la seva poesia, i per entendre en quina mesura el que podríem anomenar *poesia paisatgística* de Maragall va contribuir a forjar la seva gran popularitat, i fins i tot la seva llegenda, com a escriptor clau de la literatura catalana moderna. Les consideracions de Pla, en aquest sentit, al llarg del capítol, resulten prou expressives. De fet, tot i que el biògraf no va arribar a tractar personalment Maragall (quan va morir, Pla tenia catorze anys), sí que va poder comptar amb el testimoni directe de personatges que el van conèixer molt de prop, com Francesc Pujols, Manuel de Montoliu, Francesc Cambó o fins i tot Miguel de Unamuno.

Diu Pla, en relació amb l’atracció que el paisatge despertava en Maragall:

“Potser la *fascinació pel paisatge*, que tanta transcendència tingué en la seva obra, s’explica per un contrast que Pijoan m’insinuà i que considerava cert. Per haver nascut a la Barcelona antiga, en un carrer estret i obscur com el propi poeta ens recorda, Maragall no va parlar mai amb entusiasme de la seva infantesa. Les seves sortides al camp –cap al Vallès i Sabadell, terra de la seva mare– foren, els primers anys, insospitades meravelles. [...] I fou el paisatge allò que va obrar el miracle (...). La seva condició física, l’aspecte

¹ La cursiva és nostra.

² El ressò de Spinoza no és gens aliè, com alguns autors han assenyalat (Molas i Massot, 1979), a la poesia de Maragall.

lleugerament malaltís, el van portar a veure en el món exterior (el paisatge, l'aire lliure, les altures...) un element d'exaltació de la naturalesa humana.”³ (Pla, 1981: 120-121)

I l'apunt de Josep Pijoan que transcrivim a continuació complementa les consideracions de Pla:

“Sovint li agafava [a Maragall] un vehement desig de recórrer món i veure coses exòtiques. Però no passava del desig. Home del pla, les terres altes i la mar li produïen un efecte estrany i arribaven a trastornar-lo; perquè, malaltís com era, mai no hauria pogut arribar gaire enllà. [...]. De fet, el mar i les muntanyes eren una cosa com ara *el meravellós* del món (...). Va pujar una vegada el Pirineu, de jove, amb Soler i Miquel, i sovint m'explicava com els va captivar, a l'un i a l'altre, aquell paisatge [Núria] (...). Maragall es trobava en el punt àlgid de la seva capacitat receptiva, i el resultat de l'experiència fou *Pirinenques*. (...) Fou una visió d'alta muntanya, que literalment l'enlluernà.” (Pijoan, sense data: 10-11)

3. De la paraula al topònim: una altra lectura del llegat maragallià

3.1. Plantejament general: la paraula viva com a idea

Els estudiosos de Maragall coincideixen a subratllar les seves obres *Elogi de la paraula* (1903) i el seu *Elogi de la poesia* (1907) com dues de les millors síntesis del seu pensament, que vénen a constituir, conjuntament, una 'teoria de la paraula poètica': "Tot en l'obra de Maragall condueix sempre a l'home que va formular el principi de la *paraula viva*, i amb ell, en certa manera, el seu concepte de la poesia pura." (Carles Riba, citat per Terry, 2000: 131). En una línia similar, afirma Trias que "la concepció filosòfica de Maragall té la seva més clara formulació en l'estètica de la paraula viva, tal com la sintetitza en els *Elogis*, especialment el de la paraula i el de la poesia." (Trias, 1985: 69)

La *paraula* representa per a Maragall el punt o moment culminant de la comunicació humana, i si aquesta paraula arriba al nivell del que es considera una creació artística estem davant la 'paraula poètica', o poesia. Segons el propi autor:

"(...) Crec que la paraula és la meravella més gran del món, perquè en ella s'abracen i es confonen tota la meravella corporal i tota la meravella espiritual de la nostra naturalesa. (...) Havent en la paraula tot el misteri i tota la llum del món, hauríem de parlar com encantats, com enlluernats. Perquè no hi ha nom, per ínfima cosa que ens representi, que no hagi nascut en un instant d'inspiració, reflectint una mica de la llum infinita que va engendrar el món. [...]. Com podem, doncs, parlar tan fredament i en aquesta abundància? Per això solem escoltar els uns als altres amb tanta indiferència, perquè l'hàbit del massa parlar i el massa sentir afebleix en nosaltres el sentiment de la santedat de la paraula." (Maragall, 1981: *Elogi de la paraula*, OC, II: 44)

El principi maragallià de la paraula viva (tal com el va denominar Carles Riba) no és, ni pretén ser de cap manera, una teoria formal ni un cos de doctrina organitzat. Són, això sí, unes reflexions d'una gran profunditat, formulades en un registre literari però amb un to vibrant i apassionat, en les quals el seu autor planteja, com a qüestió de fons, la raó de ser del llenguatge (es digui "paraula" o "verb"; o fins i tot, seguint el mateix Maragall, "poesia" o "art") com a forma superior d'expressió, en els humans, de l'emoció i el sentiment.

³ La cursiva és nostra.

Observem, complementàriament al text transcrit, com (i amb quina senzillesa) explica Maragall una cosa tan complexa en una carta a Carles Rahola, datada el 1904:

"Perquè, quina altra cosa és l'art, la poesia, sinó l'emoció general humana, sentida d'una manera tan intens per l'individu que fa que pugui expressar d'una manera personal? Dante o Shakespeare, van dir alguna cosa nova? Crec que no. Però ningú ho ha dit com ells. Heus aquí l'artista, al meu entendre." (Maragall, 1981: *Epistolari*, OC, I: 1068)

Convé subratllar que el fonamental d'aquest principi no és tant la paraula en si mateixa, com a fet verbal, com la realitat en què se sustenta. I no cal, referent a això, tenir un coneixement exhaustiu de l'obra de Maragall per adonar-se que, si s'escau, la seva actitud de principi com a escriptor és la d'una atenció constant per la vida, pel món, per la realitat que l'envolta, perquè sap que només en ella podrà trobar el seu ancoratge, la seva raó de ser, l'acte creatiu. En definitiva, segons el nostre autor l'observació d'aquesta "connexió amb la realitat" és condició necessària per aspirar, en qualsevol forma de creació, a l'autenticitat (enfront del postís, la falsedat i l'aparent). Com va escriure en un article periodístic de 1903, titulat "Sobre novel·les":

"(...) Ja que l'art veritable, el que arrenca de la vida, porta en si mateix tota la seva finalitat, que és la síntesi bella de totes les altres fragmentàries juntes. (...) [Així] se'ns ha fet més present el mal que pateix no només la novel·la, no només el teatre, sinó tota la literatura i gairebé diríem tota la poesia i tot l'art modern: la impuresa, la hibridesa, una espècie d'impotència artística que busca força fora de l'art o declina la que tingues en preocupacions que no són per a artistes i que només poden produir en el públic confusió i humors dolents. (Maragall, 1981: *Articles literaris i crítics*, OC, II: 206)

I encara, més enllà dels textos destinats al públic, aquesta pulsio de Maragall per la realitat queda patent en el seu epistolari, d'una manera particular, en la correspondència que va mantenir amb Josep Pijoan, persona especialment propera a ell. Per exemple, el maig de 1903 li diu: "L'ideal és el que dèiem amb vostè: arribar a un grau de consciència artística que ens doni força per eliminar despietadament tot el postís, encara que quedin només quatre paraules cantades amb emoció real. (...)" (Maragall, 1981: *Epistolari*, OC, I: 1017). I en una altra carta, una mica posterior, hi inclou una cita de Novalis: "La poesia és la realitat absoluta. Aquest és el germen de la meua poesia. Com més poètic, més veritable." (Ibid: 1018)

En aquesta "realitat absoluta", i pels motius que hem tingut ocasió de detallar en l'epígraf tercer, de cap manera podia faltar el paisatge. Val la pena recordar, en aquest punt, una interessant observació de Pla: que "com més íntima és [la poesia de Maragall] (...), més lligada es troba als paisatges del país. Maragall no va inventar mai cap paisatge. (...) Els seus paisatges són d'una precisió perfecta, d'un realisme agudíssim" (Pla, 1981: 118).

Maragall ens posa, en definitiva, davant la tessitura (no massa habitual, d'altra banda) que no per trobar-nos davant una poesia genuïnament lírica hem de renunciar a la seva lectura en clau geogràfica, ni hem de tendir a pensar que el lirisme i la subjectivitat són incompatibles amb el realisme. Més aviat, en tot cas, hauria de ser el contrari: el lirisme pot ser una excel·lent (encara que normalment poc freqüentada) porta d'entrada a altres vies d'exploració de la realitat, més enllà dels habituals cànons objectivistes / descriptivistes. Uns cànons que, com a geògrafs, sovint posem en dubte però al quals poques vegades ens atrevim a renunciar.

3.2. La paraula viva en clau toponímica: anàlisi d'alguns exemples

A les prospeccions sobre la literatura de Maragall que hem dut a terme des de l'òptica de la geografia (Tort, 2009 i 2010) hem pogut subratllar la multiplicitat de connexions que presenta

el contingut de la seva obra amb allò que convencionalment identifiquem com el *coneixement geogràfic*. Ens hem referit, per exemple, a la riquesa de matisos que presenta la seva concepció del paisatge, com a manifestació particular del seu univers sensorial. També ens hem referit a la seva exigència de rigor en el pla lingüístic; exigència que podem considerar molt rellevant des del punt de vista geogràfic, perquè és a la base de les elevades cotes d'expressivitat que assoleix en la construcció d'ambients i de llocs viscuts. Ara, tot fixant la nostra atenció en la dimensió comunicativa present en el principi de la *paraula viva*, ens plantejem esbrinar fins a quin punt les bases d'aquest principi són igualment aplicables a aquesta modalitat de *paraula geogràfica* que anomenem topònim.

La primera cosa que constatem en l'obra de l'autor, com a pauta general (i especialment visible en la seva poesia), és que l'ús dels topònims hi és extraordinàriament concís i selectiu. O sigui: un ús que apunta en la direcció de treure el màxim partit expressiu d'un determinat topònim, a partir de la seva introducció (que pot semblar, d'entrada, merament referencial) en la construcció literària de què es tracta. Observem-ho en el poema següent, que forma part de la composició titulada *Pirinenques*, del recull "Les Muntanyes" (Maragall, OC, I: 91):

Tot està immoble dalt del *Pirineu*,⁴
 tot , menys la boira diàfana i lleugera
 que corre com fumera
 per valls, faldes i cims, arreu, arreu.
 És la freda carícia d'eixes terres,
 la nina aviciada de les serres
 trista jugant per l'ampla soledat,
 lliscant per les quietes serralades
 que enormes li mig riuem, arrugades
 amb un somris eixut tot esblaimat.

Com a peça, consta de deu versos que evocuen de forma molt vívida el joc dels núvols sobre les carenes de la serralada pirinenca. Val la pena observar que el conjunt de la construcció, en clau de metàfora de principi a fi, pren com a referent geogràfic un únic topònim, *Pirineu* (la cursiva del vers és nostra). Però n'hi ha prou: la multiplicat de sensacions que Maragall desplega al llarg d'aquests versos queda acotada per un nom que, per la seva potència com a concepte geogràfic real, confereix, com a rerefons, una indubtable versemblança a la construcció poètica que ens ocupa. Perquè, a criteri nostre, la idea de l'associació íntima entre la boira i les altes carenes, del joc entre aquesta boira i la diversitat dels accidents orogràfics que, precisament, la boira subratlla, és indiscutiblement inherent a una serralada de característiques alpines i de gran contundència física, en relació amb el conjunt de Catalunya, com la dels Pirineus. En altres paraules: aquest mateix poema, sense el topònim *Pirineu*, perdria alguna cosa més que el seu referent geogràfic general. Perdria, sobretot, versemblança lògica. Maragall, excursionista vocacional i coneixedor en directe, fins on li va ser possible, de la geografia real del país, sabia de què parlava.

Prenguem ara com a exemple una segona peça, també molt breu. Un poema de set versos curts, inclòs dins la composició *Retorn*, del recull "Les Muntanyes" (Maragall, OC, I: 98):

En alta solitud s'està pels cingles
 el blau estany immòbil
 mirant-se al *Vignemale*, que li mostra

⁴ La cursiva del topònim és nostra, tal com succeeix a les peces poètiques següents.

sa faldada de neu:
 jo a l'hora del capvespre hi arribava
 i a prop de l'aigua quieta
 m'asseia tristament.

Un cop més l'autor ens posa davant l'evidència que, mitjançant un únic topònim, és capaç de vertebrar amb solidesa allò que podríem anomenar el 'conjunt semàntic' del poema. El topònim és, novament, un referent ben real i gens metafòric: la muntanya de Vignemale, a la regió de Cauterets, en el Pirineu central francès (d'un reconeixement directe, per part de Maragall, ben documentat al nivell de la seva biografia excursionista). Quins plans de significació suggereix, en relació amb el poema, aquest topònim concret? A través, només, d'unes breus pinzellades (en bona part, gràcies a la potència evocadora del mateix topònim), el poeta ens aboca a dos plans: d'una banda, l'ambient pregonament solitari, feréstec, de les altes valls glacials del Pirineu central; un ambient presidit per aquest "blau estany immòbil", emplaçat sota les cingleres, que, per la descripció, no pot ser un altre que el gran estany de Gaube (només des d'aquest particular indret de l'entorn de la muntanya es pot parlar d'una única imatge que combina les grans cingleres, la *faldada de neu* i un gran estany, blavós i d'aigües quietes, on es *mira* –on, literalment, s'emmiralla– el Vignemale). D'altra banda, i d'una manera correlativa, el sentiment de malenconia i de tristesa que embolcalla el protagonista quan, en arribar a la vora de l'aigua, posa en aquest indret el punt final de la passejada vespertina. Diríem que ens trobem, literàriament, davant una veritable filigrana creativa. Amb la màxima economia de mitjans expressius, Maragall construeix una autèntica *geografia paral·lela*: a una escala reduïda, una geografia intimista, feta genuïnament de sensacions; i a una escala més general, una geografia que transcendeix el pla de la persona i es projecta sobre el lloc concret pel qual està transitant. Un lloc especialment connotat, en el context del Pirineu central francès, però evocat sintèticament per Maragall –diríem: poeta/geògraf genial!– mitjançant l'ús d'un únic topònim.

¿Fins a quin punt serien comparables, aquí, des de la perspectiva de l'ús de la toponímia, dos poetes-geògrafs⁵ de la literatura catalana moderna com Maragall i Verdaguer? A criteri nostre no ho són gens, de comparables. Des d'aquest punt de vista (toponímic), més aviat diríem que són diametralment oposats. L'expressivitat geogràfica de la poesia descriptiva de Verdaguer, que ateny a *Canigó* un dels seus clímaxs (Tort, 1991 i 2007), es fonamenta, entre altres recursos, en un desplegament toponímic impressionant. En canvi, la poesia paisatgística de Maragall, com acabem d'analitzar en dos exemples, es mou dins d'uns paràmetres ben diferents –gosaríem dir: *mínimalistes*. Observem, per contrast amb els dos exemples de la poesia de Maragall, un cas particularment significatiu de la poesia de Verdaguer: l'estrofa de la composició 'Maladeta', dins el Cant IV de *Canigó*, que fa esment –precisament– de la muntanya de Vignemale com a contrapunt visual del massís de la Maladeta:

Veu's-e-la aquí; mirau sa gegantina altura:
 se queden *Vignemale* i *Ossau* a sa cintura.
Puig d'Alba i la *Forcada* li arriben a genoll;
 al peu d'aqueix olímpic avet de la muntanya,
 són salzes les *Alberes*, *Carlit* és una canya,
 lo *Canigó* un reboll.

Val la pena fer notar que, aquí, en només sis versos, Verdaguer necessita fins a set topònims per a construir amb versemblança la metàfora que proposa. És, en definitiva, una prova

⁵ Sobre la qualificació de poeta-geògraf aplicada a Jacint Verdaguer, vegeu Tort, 1991 i 2007.

eloqüent de la diferència d'estil entre tots dos autors (malgrat que, tant en un cas com en l'altre, podem parlar indistintament d'una poesia d'arrel paisatgística).

Amb tot, també cal reconèixer que Maragall no sempre és fidel, en el seu estil, al principi de concisió toponímica en grau màxim que hem estat analitzant. Detectem, a la seva obra, que segons el tipus o el tema de la composició poètica de què es tracti, el referit plantejament pot canviar. Ara bé: aquest canvi no pot ser una altra cosa que circumstancial; o sigui, motivat per una circumstància concreta. És el cas de l'estrofa que transcrivim a continuació, que forma part de la composició titulada *Glosa* (del recull "Les Muntanyes", OC, I: 101):

Vosaltres els de mar cap a *Baiona*,
vosaltres els de *Pau* i d'*Argelers*,
vosaltres de *Tolosa* i de *Narbona*
i los del bell parlar provençalès;⁶
i tu, *Aragó* més alt, i tu *Navarra*,
oh catalans que a l'altra mar sou junts,
alceu els ulls al mur que ara ens separa:
s'acosta el dia que serem tots uns...

Sens dubte, el to d'endreça col·lectiva que té l'estrofa (la qual ve precedida d'aquells dos famosos versos: *Jo no sé quan, pro vindrà un dia/ que el Pirineu regnarà*, que d'alguna manera s'inspira en una visió de 360 graus des del capdamunt de la serralada pirinenca), justifica la necessitat d'una "prodigalitat toponímica" que, fora de casos com aquest, és del tot excepcional en l'estil habitual del nostre autor.

Per acabar, una darrera mostra del domini de l'ús de la toponímia en favor de l'expressió poètica per part de Maragall mitjançant, aquesta vegada, el recurs a la paradoxa. És a dir, la paradoxa de referir-se a un indret geogràficament únic i individualitzat, com és el cas del carrer on va néixer (un carrer amb nom propi: Jaume Giralt) sense arribar a fer-ne la menció concreta. Es tracta del poema *Sol solet...* (inclòs en el recull "El pas de l'any", OC, I: 122):

Quan jo era petit
vivía arraulit
en un carrer negre.
El mur hi era humit,
però el sol hi era alegre.

Per lla a Sant Josep
el bon sol solet
lliscava i lluïa
pel carreró estret.

I en mon cos neulit
llavors jo sentia
una esgarripança
de goig i alegria.

Com ja hem assenyalat en un altre lloc (Tort, 2010), aquesta evocació del lloc de naixença per part de Maragall no té res de gratuït. Ben al contrari, és una referència extraordinàriament precisa a un indret singular de la geografia urbana de la Barcelona antiga. Parlem del carrer Jaume Giralt (en part encara existent, avui dia): un dels més estrets del nucli antic, i expressiu per si mateix, durant la infantesa de l'autor, de les dures condicions de vida dins el clos

⁶ Convé fer notar que, en el context d'aquesta peça, el gentilici *provençalès* té valor toponímic.

emmurallat de la ciutat. No era, només, la humitat. Era, també, l'absència d'assolellament i de ventilació a causa de l'extrema estretor, i l'exagerada alçària dels edificis, de nombrosos carrers de la zona. En aquest sentit, la referència a la data de Sant Josep (que marca l'inici de l'època equinoccial –que permetrà, durant uns mesos, gaudir una mica d'un sol que és desconegut la resta l'any) és, per si sola, reveladora. Novament, doncs, estem davant un poema de notable contingut geogràfic. Un poema en el qual, com hem vist, el topònim hi és sense ser-hi. Un assoliment que gosem qualificar, un cop més, de filigrana literària amb el segell de Joan Maragall i Gorina.

4. Apunt final

El Dr. Horst M. Müller, de la Universitat de Bielefeld, Alemanya, ha plantejat a les seves investigacions recents sobre percepció i llenguatge la possibilitat que el nom propi jugui un paper clau, encara molt desconegut, en la connexió entre els processos neurocognitius que regeixen la fixació de l'atenció per part del cervell i la formulació del llenguatge verbal. A partir d'observacions empíriques basades en un nombre significatiu d'experiments neurolingüístics, arriba a afirmar que “el rol particular dels noms propis en el llenguatge sembla estar fonamentat, a diferència del que succeeix amb els noms comuns, en una realitat neurocognitiva” (Müller 2011). A la pràctica, la confirmació d'aquesta hipòtesi implicaria acceptar que el nom propi (fos topònim o antropònim) funciona de tal manera que exerceix, en els mecanismes cerebrals de la percepció, una funció com de “crida selectiva” de l'atenció; una “crida” que d'alguna manera *reforça* la percepció d'una realitat concreta per part dels sentits i confereix a aquesta percepció una intensitat particular.

La idea que planteja Müller ens ha fet pensar, en diferents sentits, en Maragall. La *paraula viva*, tal com l'autor la presenta a l'*Elogi*, i a desgrat de tractar-se d'una elaboració entre filosòfica i literària, pensem que apunta a una manera de “connectar” pensament, realitat i llenguatge força semblant a la que, en el pla de la neurolingüística experimental, Müller proposa en relació amb els noms propis. En tots dos casos, *paraula* –entesa en el sentit transcendent de Maragall– i *nom propi* activen d'una determinada manera l'atenció. I l'activen, gosariem dir, d'una manera que no es pot desvincular d'aquella “emoció general humana” a què el propi Maragall al·ludia en carta a Carles Rahola.⁷ En darrera instància: el llenguatge entès primordialment, i primer de tot, com a forma d'expressió del sentiment.

Bibliografia

- FUSTER, J. (1976): *Literatura catalana contemporània*. Barcelona. Curial.
- MARAGALL, J. (1981): *Obres completes* (I: *Obra catalana*, II: *Obra castellana*). Barcelona. Selecta. [abreviatura: OC]
- MARFANY, J. L. (1976): “Joan Maragall”. Dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona. Vol. 9, pp. 566-567.
- MOLAS, J.; MASSOT, J. (1979): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona. Edicions 62.
- MÜLLER, H. M. (2011): “Neurocognitive aspects of using proper names”. Comunicació presentada a la secció 2 del XXIV Congrés Internacional de Ciències Onomàstiques ICOS-24. Barcelona, 5-9 de setembre del 2011 (en premsa).
- PIJOAN, J. (sense data): *El meu Joan Maragall*. Barcelona. Llibreria catalònia.
- PLA, J. (1981): “Joan Maragall. Un assaig”. Dins *Tres biografies* (Obra Completa. Volum X). Barcelona. Destino, pp. 7-177.
- PLA, J. (1989): *El passat imperfecte* (Obra completa. Volum 33). Barcelona. Destino, pp. 430-444.

⁷ Vegeu epígraf 3.1.

- TERRY, A. (2000): *La poesia de Joan Maragall*. Barcelona. Quaderns Crema.
- TORT, J. (1991): “Materials per a una interpretació geogràfica del poema ‘Canigó’, de Jacint Verdaguer”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 31, pp. 153-166.
- TORT, J. (2007): “Cuatro escritores (Verdaguer, Ruyra, Pla y Manent) en la conformación del “canon paisajístico” catalán”. *Ería*, nº 73-74, 351-372.
- TORT, J. (2009): “El paisaje existencial. Consideraciones sobre el valor geográfico de la obra de Joan Maragall”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 51, 153-173.
- TORT, J. (2010): “El concepto de paisaje en Joan Maragall. Una lectura desde la Geografía”. Dins ORTEGA, N.; GARCÍA ÁLVAREZ, J.; MOLLÁ, M. (eds), *Lenguajes y visiones del paisaje y del territorio*. Madrid, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid-Asociación de Geógrafos Españoles, pp. 109-119.
- TRIAS, E. (1985): *El pensamiento cívico de Joan Maragall*. Barcelona. Nexos.

Joan Tort i Donada
Universitat de Barcelona
jtort@ub.edu